

BİR BALKAN ŞEHİRİ OLARAK ÜSKÜP'TE ŞİKÂYET HAKKININ KULLANIMI VE ŞİKÂYET MEKANİZMASI (1649-1675)¹

The Using of the Right of Complaint and the Complaint Mechanism in
Skopje as a Balkan City (1649-1675)

Murat TUĞLUCA*

Özet: Osmanlı Devleti'nde adaleti sağlamanın önemli bir husus olduğu bilinmektedir. Bu yüzden adaleti sağlamak üzere çeşitli müesseseler geliştirilmiştir. Bu müesseseler, yerine getirdikleri birçok işlevin yanında, şikâyet hakkının kullanımı amacıyla teşkil edilen şikâyet mekanizması için de kullanılmışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönemde Divan-ı Hümayunda şikâyet hakkının kullanımının bir ürünü olan hükümler, mühimme defterlerine kaydediliyordu. 1649 yılında dönemin bürokratik ihtiyaçları çerçevesinde yaşanan ihtisaslaşmaya uygun bir şekilde şikâyet defterleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada 1649-1675 yılları arasında şikâyet mekanizmasının Üsküp ayağı, şikâyet defterleri çerçevesinde ele alınacaktır. Şikâyet konularının oluşum süreci, şikâyet etme biçimleri, şikâyetlerin çözüm mercileri, çözüm yöntemleri ve şikâyet konuları Üsküp bağlamında incelenecektir. Bunun için dönemi kapsayan şikâyet defterleri taranmış ve içlerinde Üsküp ile ilgili olan hükümler incelemeye alınmıştır. Tespit edilen hükümler çerçevesinde, bu dönemde Üsküp'ten İmparatorluk merkezine ve doğal olarak şikâyet defterlerine yansıyan başlıca şikâyet konularını, zulüm, eşkıyalık, gasp, alacak davaları, vakıf meseleleri, görev ihlali ve miras ihlalleri şeklinde sıralamak mümkündür.

Anahtar kelimeler: Şikâyet Mekanizması, Şikâyet Defterleri, Osmanlı İmparatorluğu, Üsküp.

Abstract: It was important to dispense justice in the Ottoman Empire. Because of this, various establishment have been developed and organised. One of these establishment was the complaint mechanism for using of the right to complain. In the "Divan-ı Hümayun", records of complaint was registered to the books of mühimme until the second part of 17th century. The "books of complaints" emerged in 1649. In this study, the part of

¹ Bu makale, 24-26 Eylül 2012 tarihleri arasında Süleyman Şah Üniversitesi tarafından İstanbul'da düzenlenen I. Uluslararası Balkan Kongresi'nde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş hâlidir.

* Yrd.Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mtugluca@ahievran.edu.tr

Skopje of complaints mechanism, dated 1649-1675 will be examined according to the books of complaints. And also the formation process, formats, application boards of the complaints, methods of solution and topics of the complaint in the context of Skopje will be analysed. This paper will be limited with just “books of complaint” that recorded in the Prime Ministry Ottoman Archives. These books were reviewed and also hüküms(imperial edicts) which are related to Skopje were analyzed. In the examined documents, it has been understood that complaint topics were about oppression, debts, waqf, breach of duty, bandit, heritage, extortion.

Key words: *Complaint Mechanism, Books of Complaints, Ottoman Empire, Skopje.*

Giriş

Osmanlı sınırları içerisinde bulunan herkes, karşılaştığı herhangi bir haksızlığı bir üst mercie şikâyet yoluyla iletme hakkına sahiptir. Şikâyet hakkı, İslam kamu hukuku çerçevesinde ilkeleriyle ortaya konmuştur. Şikâyet hakkı, haksızlığa uğradığını düşünen herhangi bir kişiye, şikâyetini doğrudan doğruya padişaha iletme imkânı sunmaktadır (İnalçık, 2005b: 50). Bu hak, şikâyet mekanizması dediğimiz süreçlerin, bir nevi devletle toplumun iletişimini sağlayan araç olarak gelişimini sağlamıştır. Devlet, egemenliği altındaki toplumla böyle bir iletişimde bulunmayı, toplumun kendi arasında yaşanması muhtemel haksızlıkları ve padişahın taşradaki temsilcilerinin halka yahut diğer resmi görevlilere yapabilecekleri haksızlıkları önlemek açısından oldukça önemsiyordu.

Osmanlı Devleti’ndeki adalet temelli bu anlayış, Klasik İslam düşüncesine dayanmaktadır. Klasik İslam düşüncesi, toplumu organik bir model olarak görmüş ve topluma ilişkin çözümlerini bu model çerçevesinde izah etmiştir (Farabi, 2001: 80, 81). Bu modele göre toplum, temelde dört tabakadan (erkân-ı erbaa) oluşmaktadır. Bunlar, kılıç ehli, kalem ehli, çiftçi ve esnaf/zanaatkâr/tüccardır (Karpata, 1968: 72). Sultanın görevi, bu dört tabakayı, adaletle ve birbirine karışmasını engelleyerek idare etmektir (Tursun Bey, 1977: 12). Bunu sağlamanın yolu da kuşkusuz adil bir hükümdar olmaktan geçmektedir (Sealibi, 1997: 54). Bu bağlamda dönemin düşünürleri, adaletin önemine güçlü bir vurgu içeren “daire-i adliye” formülünü ortaya koymuşlardır. Formül en yalın haliyle şöyle ifade edilebilir: ordusuz hükümdar olmaz, mal olmadan ordu tutulmaz, tebaa olmadan da mal elde edilemez, adalet sağlanmazsa da tebaa elde tutulamaz (Unan, 2004: 60). Bir döngü şeklindeki formülün temel esprisi, devletin bekasının hükümdarın adaletine endeksli olduğu fikridir (İnalçık, 2005a: 14). Adalet ve siyasal iktidarın devamlılığı arasındaki paralelliğe dayalı bu anlayış, hâkimiyetini devam ettirme kaygısıyla, topluma şikâyet hakkını tanımak zorunda kalmıştır.

Osmanlı öncesi İslam devletlerinde şikâyet hakkının kullanımı için ihtisas kurumu olarak “Divan-ı Mezalim” adıyla bir müesseseye teşkil edilmiştir (Maverdi, 1994: 156 vd). Osmanlı Devleti ise Mezalim Mahkemesini müesseseye olarak doğrudan doğruya almak yerine bu mahkemenin fonksiyonlarını çeşitli müesseselerin içerisine monte etmiştir. Yani Osmanlı Devleti, bir Mezalim Divanı kurmamıştır. Devlet teşkilatı, Divan-ı Hümayun başta olmak üzere daha alt düzey çeşitli divanlar ve daha başka müesseseler vasıtasıyla şikâyet hakkının kullanımını mümkün kılacak şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarım, şikâyet hakkının kullanımı için başvuru mercisinin sayısını artırmış, dolayısıyla bu hakkın daha yaygın bir şekilde kullanımına imkân sunmuştur (Tuğluca, 2010: 26). Bir şikâyetçi, şikâyetinin konusuna ve çapına göre en yakınındaki kadından başlayarak, sancak divanına, eyalet divanına, veziriazam divanlarına, kazasker divanına, Divan-ı Hümayuna ve eğer imkân bulabilirse doğrudan padişaha şikâyette bulunabilirdi. Sonuç itibarıyla mercilerin hepsi en üst merci olan padişah adına şikâyet kabul ediyordu. Bu merciler içerisinde şikâyet hakkının en yaygın ve kurumsal kullanımı hiç kuşkusuz Divan-ı Hümayundur.¹ Divan, padişah adına yapılan şikâyetleri kabul eder ve onun adına çözüm üretirdi.

Bu çalışmada şikâyet mekanizmasının Üsküp² ayağı, Divan-ı Hümayunda karara bağlanan yakınmaların kayda geçirildiği şikâyet defterleri çerçevesinde ele alınacaktır. Üsküp, tarihte Makedon, Roma, Bizans ve Sırp egemenliğinde bulunmuş bir şehirdir (Kosova Vilayeti Salnamesi, 2000: 111-113). Şehir, 1389 Kosova Savaşı akabinde 6 Ocak 1392’de Osmanlı egemenliğine girmiştir (Hoca, 1986: 123). Üsküp, Batı Anadolu’da Saruhan bölgesinden göç ettirilen Türkmenlerin iskânı ile önemli bir uç beyliği haline dönüşmüştür. Balkan fetihlerinin Sırbistan, Bosna ve Belgrad’ı da içine alacak şekilde gelişmesiyle şehrin bu özelliği sona ermiştir (Ağanoğlu, 2008: 110). Üsküp, idari düzenlemeler çerçevesinde Batı Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan topraklarını kapsayan Üsküp Sancağının merkezi haline getirilmiştir (Hamzaoğlu, 2004: 47). İncelediğimiz dönemde Üsküp Sancağı, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir sancak konumundadır (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998: 117). Şehir, bu dönemde müstahkem bir kaleye ve 70 adet mahalleye sahiptir (Evliya Çelebi, 1996: 382, 383). Sancak merkezi olarak kendisine bağlı Kalkandelen, Pirlepe, Kırçova ve Kaçanik gibi nahiyeleri bulunmaktadır (İ.E.A.S., 18/1742; İ.E.E.V., 67/7283). Bu çalışmaya, Üsküp’ün bu nahiyeleriyle ilgili şikâyetler de dâhil edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın mekân sınırlandırması Üsküp ve Üsküp Sancağına bağlı diğer idari birimler olmuştur.

¹ Divan-ı Hümayun için bkz. A. Mumcu, (2007a), *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara.

² Üsküp kazası için bkz. M. İnbaşı, (1995), *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Bu çalışmada Üsküp Sancağında şikâyet konularının oluşum süreci, şikâyet etme biçimleri, şikâyetlerin kabul mercileri, çözümde rol alan merciler ve görevliler, çözüm yöntemleri ve şikâyet konuları şikâyet defterleri çerçevesinde incelenecektir. Çalışmanın zaman sınırlandırması ise 1649-1675 yılları arası olarak belirlenmiştir. Mevzubahis döneme, Osmanlı Devletinin dizginlerini elinde bulunduran Köprülüler, damgasını vurmuştur. 1656'da Valide Kösem Sultanın vasıtasıyla IV. Mehmed tarafından veziriazamlığa atanan Köprülü Mehmed Paşa, beş yıllık mücadele akabinde hem yeniçerileri dizginlemiş hem de taşra eyaletlerinde yaşanan başıboşluğa son vermiş, böylelikle devletin merkezi kontrolünü tekrar sağlamayı başarmıştır. Mehmed Paşanın vefatının akabinde yerine geçen oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, siyasi faaliyetleri ve fetihleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun eski ihtişamlı günlerini tekrar hatırlatmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde eski günlere dönme hülyaları kurulmaya başlanmıştır (Öz, 2002: 723-725).

Çalışmada belirlenen tarih aralığının seçilmesinde, ilk şikâyet defterinin ortaya çıkış tarihinin 1649 olması belirleyici olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bu defterden başlanarak ilk 10 defter incelenmek istenmiştir. Ancak 9 numaralı defter ile 10 numaralı defter arasında tarihi devamlılık açısından problem teşkil edecek bir fark bulunmaktaydı. 10 numaralı defter, II. Viyana Kuşatmasından sonra tutulmuştur. Yani yukarıda kısaca değindiğimiz Osmanlı toparlanmasının tamamen hüsrana dönüştüğü döneme ait bir defterdir. Üstelik 10 numaralı defterin kayıtlara şikâyet defteri olarak geçmesine rağmen aslında bir Ordu Mühimme Defteri olması (Tuğluca, 2010: 10) itibarıyla de bu çalışmaya katılması mümkün görülmemiştir. Bu yüzden ilk 9 defter, bu çalışmada kullanılmak üzere belirlenmiştir. Bunların yanında aynı dönemi ihtiva eden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmayan bir diğer şikâyet defteri de çalışmaya katılmıştır. Bu defter, Majer (1984) tarafından tıpkıbasım ve indeksiyle yayınlanan 1675 yılına ait bir şikâyet defteridir. Bu defterin çalışmaya dâhil edilmesiyle toplamda 10 adet şikâyet defteri incelemeye alınmış oldu. Belirlenen defterler taranmış ve içlerinde Üsküp ile ilgili olan hükümler, çalışma için seçilmiştir. Tespit edilen hükümler çerçevesinde bu dönemde Üsküp'ten İmparatorluk merkezine ve doğal olarak şikâyet defterlerine yansıyan şikâyet konuları bu çalışmanın esasını teşkil etmektedir. Taramalar neticesinde defterlerin üçünde Üsküp'le ilgili şikâyet bulunamamıştır. Geriye kalan yedi defterde Üsküp ile ilgili toplam 86 adet şikâyet hükmü tespit edilebilmiştir. Bu hükümlerin defterlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Üsküp’le İlgili Hükümlerin Defterlere Göre Dağılımı

Defter Numarası	Defterin Yılları	Sayfa Sayısı	Tespit Edilen Hüküm Sayısı
AŞD 1	1059-1060/1649-1650	220	9
AŞD 2	1062-1063/1652-1653	352	8
AŞD 3	1064-1065/1653-1655	158	4
AŞD 4	1075-1081/1665-1670	484	17
AŞD 5	1076-1078/1666-1668	186	-
AŞD 6	1077-1078/1667-1668	191	2
AŞD 7	1081-1083/1671-1672	172	-
AŞD 8	1083/1672	490	12
AŞD 9	1091-1092/1680-1681	28	-
Majer Nüshası	1085-1086/1675	448	34
Toplam			86

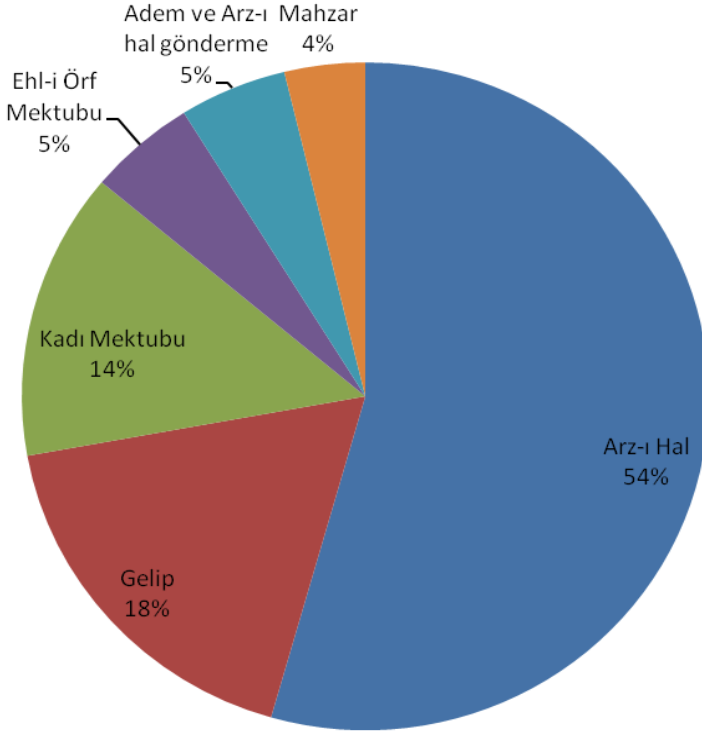
I. Üsküp’te Şikâyet Mekanizmasının İşleyişi

a. Şikâyet Etme Biçimleri

Osmanlı Devleti, sahip olduğu devlet anlayışı gereği, toplumun her kesimine şikâyet hakkı tanımıştır. Toplumun bu hakkı kullanması için de çevreden merkeze doğru çeşitli iletişim kanalları kurulmuştur. Bu kanalların kullanım biçimi, şikâyetçinin toplumsal konumu, ekonomik gücü, şikâyetin türü gibi konulara bağlı olarak şekillenmekteydi. Şikâyet hakkının hangi şekilde olursa olsun kullanımında İstanbul’a yakın olanlar her zaman önemli bir avantaja sahip olmuştur. Nitekim dört şikâyet defteri esas alınarak yapılan bir incelemede İmparatorluğun tamamından Divan-ı Hümayuna yapılan şikâyetlerin %63’ünün İstanbul ile Rumeli ve Anadolu Eyaletlerinden gerçekleştiği görülmüştür (Tuğluca, 2010: 48). Bunların içerisinde en fazla yekûnu ise Rumeli Eyaleti şikâyetleri tutmaktadır. İmparatorluk merkezine daha uzak eyaletlerden gelen şikâyetlerin oranları ise mesafeye ve yönetim biçimine bağlı olarak azalmaktadır. Mesela yine aynı çalışmada Mısır eyaletinden gelen şikâyetlerin oranı %1’dir. Bu da Divan-ı Hümayun yoluyla kullanılan şikâyet hakkının teoride topluma en geniş anlamda sunulmasına rağmen, pratikte coğrafi ve fiziki şartların kısıtlamasıyla karşı karşıya kalındığına işaret etmektedir. Bu gerçeğin farkında olan Osmanlı karar alma örgütü, şikâyet mekanizmasını kurarken şikâyet kabulü için tek bir müessese tesis etmemiş daha geniş bir ağ şeklinde çeşitli müesseselere şikâyet kabul etme imkânı

vermiştir. Kadı mahkemeleri, sancak divanları, eyalet divanları gibi taşradaki müesseseler, padişah adına şikâyet kabul etmişler ve çözüm üretmişlerdir. Böylelikle Divan-ı Hümayundan uzak bulunan bölgelerin ahalisi, şikâyet hakkını bu müesseseler vasıtasıyla kullanma imkânına sahip olmuşlardır. Bu çalışmada şikâyet hakkının sadece Divan-ı Hümayun kanalıyla kullanılması üzerinde durulmuş, diğer müesseselerin bu hakkın kullanımında aldıkları rol değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Aşağıdaki grafik, Üsküp'ten Divan-ı Hümayun yoluyla kullanılan şikâyet hakkının başvuru sürecinin hangi şekillerde ve bunların hangi oranda gerçekleştiğini görmek üzere hazırlanmıştır. Grafikten de anlaşılacağı üzere en yaygın kullanım biçimi doğrudan başvuru şeklinde gerçekleşmiştir. Bir şikâyetçinin sonuca ulaşabilmesi için şikâyetini bizzat Divan-ı Hümayuna ilemesi en etkili yöntem olmalıdır. Çağın ulaşım koşulları düşünüldüğünde bunun her zaman mümkün olmadığı tahmin edilebilir. Dolayısıyla İmparatorluğun geniş coğrafyasında şikâyet hakkının kullanımı için bizzat Divan-ı Hümayuna erişmek herkesin gerçekleştirebileceği bir eylem değildi. Böyle olmakla birlikte, İmparatorluğun tamamından Divan-ı Hümayuna yapılan şikâyetlerin %91'inin bizzat yapıldığı tespit edilmiştir (Tuğluca, 2010: 47). Divan-ı Hümayuna doğrudan başvuruda bulunan kişi, şikâyetini iki şekilde sunabilirdi. Birincisi, arzuhal yoluyla, ikincisi ise sözlü bir şekilde Divan üyeleri huzurunda şikâyetini anlatmak suretiyle gerçekleştirilirdi. Dolayısıyla arzuhal yoluyla yapılan şikâyetleri bizzat yapılan şikâyetler olarak değerlendirmek gerekir. Zira bu durumda da şahıs, dilekçesini Divan-ı Hümayuna kendisi ulaştırıyordu. Üsküp'ten şikâyetlerini merkeze sözlü bir şekilde iletenlerin oranı %18'dir. Arzuhal yoluyla ise %54'tür. Hal böyle olunca Divan-ı Hümayuna bizzat yapılan şikâyetlerin toplam oranının %72 olduğunu söyleyebiliriz. Ankara merkezli bir başka çalışmada ise bu oranın %63 olduğu gözlenmiştir (Taş, 2007: 192). Mevzubahis çalışmada kullanılan şikâyet defterleri, Üsküp için yapılan bu çalışmada da kullanılan defterlerdir. Dolayısıyla aynı dönemi kapsamaktadır. Bu iki oran, Üsküp'ten, Ankara'dan yahut İmparatorluğun herhangi bir yerinden Divan-ı Hümayuna yapılan kişisel şikâyetlerin bizzat başvuru şeklinde gerçekleşme oranının gayet yüksek olduğunu, dolayısıyla bu yolun devlet tarafından sürekli açık tutulduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Şikâyet hakkının kullanım biçimi

Arzuhalle şikâyetin bir diğer uygulaması da şikâyetçinin arzuhaliyi iletmek üzere bir kişiyi görevlendirmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bu kişiler ücretle tutulabileceği gibi şikâyetçi grubun içerisinde birisini veya bir kaçını arzuhali Divan-ı Hümayuna iletmek üzere görevlendirdiği şahıslar da olabilirdi. Ayrıca askerî kimliğe sahip olup kendisine bağlı adamları olan kişiler de arzuhallerini bu adamları vasıtasıyla Divan-ı Hümayuna ulaştırabilirlerdi. Bu tür bir uygulamayla yani arzuhali bir adam vasıtasıyla iletmeye oranı Üsküp'te %5'tir. Arzuhalle şikâyetin bir diğer yöntemi de arz-ı mahzardır. Arz-ı mahzarlar bölgenin ileri gelenleri öncülüğünde gönderilen toplu imzalı şikâyet dilekçeleridir. Bu tür şikâyetlerin Üsküp'teki oranı %4 olmuştur.

Bir diğer şikâyet iletmeye biçimi de kadı arzıyla gerçekleşmekteydi. Bu şikâyet biçimi, taşrada Padişah adına hüküm verme yetkisine sahip kadının görev

tanımlarından birisini ifade etmektedir.³ Kadılar, taşrada sultanın kanunu veyahut şeriatı uygularken kendisine yardımcı olan ehl-i örf işbirliğiyle bu görevi yerine getirirlerdi.⁴ Bazı davalarda bunu gerçekleştirmek her zaman mümkün olmuyordu. Ya ehl-i örfün kuvvetsizliğinden yahut da şikâyete konu olan şahsın zaten ehl-i örften bir kişi olmasından kaynaklanan sebeplerle şikâyetler, mahallinde çözümlenemediği için bu yöntemle Divan-ı Hümayunun huzuruna geliyordu. Üsküp'te bu tarzda yapılan şikâyetlerin oranı %14 olmuştur. Kadılardan başka, taşrada Sultanın temsilcisi olan ehl-i örf arzıyla da şikâyetler Divan-ı Hümayuna ulaştırılabiliyordu. Bu tür uygulama, Üsküp'te %5 olmuştur.

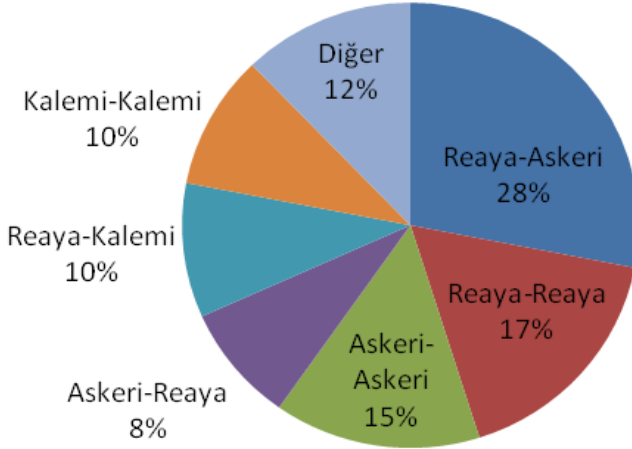
Şikâyet mekanizmasının işleyişinde en önemli safha olan şikâyet hakkının kullanım biçimi, Osmanlı Devleti'nin yapısına uygun olarak esnek bir şekilde dizayn edilmiştir. Şikâyetlerin büyük oranda bizzat yapılmasına olanak tanındığı gibi bu usulün dışındaki şikâyet başvuru kanalları da her zaman açık tutulmuştur. Böylelikle imkânlar ve şartlar çerçevesinde her tür şikâyetin Divan-ı Hümayun'un huzuruna gelmesi hedeflenmiştir. Bu noktada taşrada devletin temsilcisi olan kadı ve ehl-i örfün, şikâyetlerin Divana ulaşmasında, gerektiğinde üzerlerine düşeni yerine getirdikleri görülmektedir. Kadı ve ehl-i örf, görevlerinin gereği bu işi yerine getirirken, Üsküp Sancağında yaşayan “*ulemâ-sulehâ*” şeklinde nitelendirilen ileri gelen ilim adamları, geneli ilgilendiren ve toplumsal huzursuzluğa sebep olacak türdeki sorunları, Divan-ı Hümayuna arz-ı mahzarlar suretiyle iletmışlerdir. Mesela Kırçova kazasındaki *ulemâ* ve *hutebâ*, fukara ile beraber bir mahzara imza atmışlardır. Bunlar, kazalarında bulunan Ahmed Kethüda ve Ali Çavuş gibi bazı kişilerin *ağızbirliği* yapmak suretiyle kazaya vergi toplamak üzere gelen görevlilerin işlerine karışarak ahaliden fazla vergi toplanmasına sebep olduklarını şikâyet etmişlerdir (Majer,177b-3). Bu tür mahzarların, Divan-ı Hümayunu etkileme olanağı daha yüksek gözükmektedir. Zira şikâyete konu olan hususlar bir veya birkaç kişiyi ilgilendiren sorunlar olmayıp ahalinin genelinin muzdarip olduğu meselelerdi. İmzaların çokluğu ve bu imzalarda ileri gelen ulemanın da bulunması Divan-ı Hümayunun konuya daha dikkatle ilgilenmesini sağlamaktaydı.

³ Niğbolu Vilayeti Kanunnamesi'nden: “ve eğer kadılar vilayete zulm olduğın bilüb subaşılara veyahud tımar erenlerine veya sancakbeği ve voyvodalarına nisbet eyleyüb reyanın üzerinden zulmü def eylemeyeler ve def eylemeğe kâdir olmadığı vakit bâb-ı mu'allâya arz eylemeyeler azline ve redlerine sebep ola” (Akgündüz, 1991: 417).

⁴ Kadının taşradaki görevleri için bkz. H. İnalıcık. (1957). Mahkeme (Osmanlılarda). *İA* (c.7, s. 149-151). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı; İ. Ortaylı. (1976). Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 95-107; (1975). Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi. *Sbfd*, 30(1-4), 117-128; (2001).

b. Şikâyet Eden ve Edilenlerin Kimliği

İncelenen defterler çerçevesinde, Üsküp'te şikâyet hakkını kullananlar ve şikâyet edilenlerin toplumsal kimliklerini görmek de mümkündür. Bu çalışmada kullanılan kimlik tanımları, Osmanlı devlet-toplum anlayışı çerçevesinde dönemin aydınlarının toplumu izah için kullandıkları erkân-ı erba'ada kullanılan toplumsal zümrelerle birebir uyumludur. Bu zümreler, bireylerin toplumda yerine getirdikleri işleve göre belirlenen bir ayırımın neticesinde oluşmuştur. Bu çerçevede şikâyet mekanizmasının en önemli işlevi, bu dört zümrenin birbiri üzerindeki haklarını korumak ve birbirlerinin sınırlarını aşmayı önlemek olarak ortaya çıkmaktadır. Devlet, şikâyet mekanizması vasıtasıyla bu grupların haklarını birbirlerine karşı korumaktaydı. Üsküp'te şikâyetle bulunan ve şikâyet edilenlerin kimliğine göre hazırlanan aşağıdaki grafiğe bakıldığında bu konuda en çok şikâyetle bulunanların reaya olması şaşırtıcı gelmez. Zira devletin ve şikâyet mekanizmasının en temel görevi, taşrada devleti temsil edenlerin reaya haksız uygulamalarından korumaktır. Ancak grafik bize bu mekanizmanın sadece reaya için teşkil edilmediğini hatırlatmaktadır. Çünkü reaya olmayanların şikâyetleri de azımsanamayacak derecededir. Üsküp'te hem askerîlerin hem de kalem ehlinin şikâyetleri yaklaşık tüm şikâyetlerin üçte birine tekabül etmektedir.

Şekil 2: Şikâyet eden ve edilenlerin kimliği

Askerîlerin şikâyet ettiği zümre genel olarak yine askerîler olmuştur. Bir asker veya kalem ehli, taşrada vakıflardan, dirliklerden yahut herhangi bir diğer

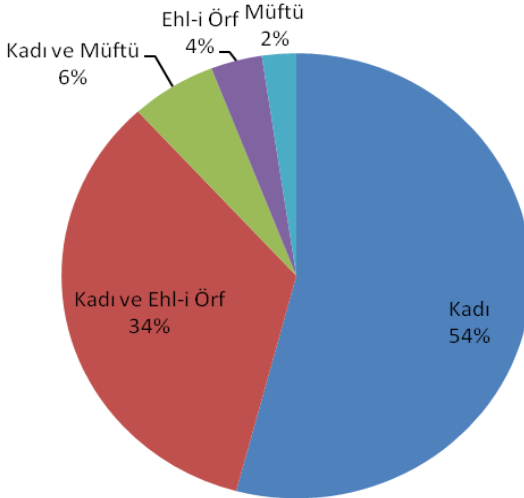
gelir kapısından elde ettiği yahut elde etmesi gerektiği hakkıyla ilgili problemler için Divan-ı Hümayunun huzuruna çıkmıştır. Doğal olarak askerîlerin bu haklarının gaspı için karşılımlarına çıkınlar yine kendi sınıflarından askerî kişiler olmuştur. Askerîlerin şikâyet ettikleri bir diğer zümrenin de reaya olduğu grafikten görülmektedir. Askerîler, mal veya para gaspı gibi konularla yahut iskân ve vergi tahsilinde yaşanan sorunlar sebebiyle reayayı şikâyet etmişlerdir. Mesela Pirlepe hassı uhdesinde bulunan Mehmed adlı kişi, bu hassın gelirinin hepsini reayadan tahsil edemediğinden şikâyetçi olmuştur.⁵

Reyanın reayayı şikâyet ettiği konular da görülmüştür. Bunlar eşkıyalık, vergi usulsüzlüğü, iskân meseleleri, alacak-verecek davaları, darp ve gasp gibi mevzularda olmuştur. Reyanın askerî ve kalem ehlini şikâyet etmeleri ise şikâyetlerin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Reyanın askerîleri şikâyetleri, vergi usulsüzlükleri yani dönemin ifadesiyle zulümle ilgili konularda olmuştur. Zulümler, kanunla belirlenen vergi miktarından fazla vergi tahsili ve bunu gerçekleştirmek için reayayı baskı ve şiddet altında tutmak şeklinde gerçekleşiyordu. Reyanın kalem ehliyle karşı karşıya kaldığı şikâyetlerin oranı %10'dur. Bu şikâyetler büyük oranda kadımlarla ilgili olmuştur. Kadımlar, taşrada merkezin en önemli adli ve idari temsilcisi olarak reyanın mali, idari ve askerî her tür işinde doğrudan muhatap olduğu bir görevlidir. Bu yüzden bu işlerin yürütülmesinde haksızlığa uğradığını düşünen reaya, kadımları şikâyet etmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla kadımlara ilişkin şikâyetler de defterlere yansımıştır. Bazı kadımlar, vergi toplanması esnasında fazladan vergi alıyorlardı. Kadımlar, kendileri için para toplama hadisesini sadece vergi toplama zamanlarında gerçekleştiriyor, sebepsiz yere de para talebiyle reayayı bunaltabiliyordu. Bu tarz şikâyetlerin büyük kısmı, Üsküp'e bağlı nahiyeler ve Üsküp dışındaki kazaların kadımlarıyla ilgilidir (AŞD, 8-26/104; AŞD, 4-34/128). Mesela Priştine kazası ahalisi kadımlarını şikâyet için Ordu-yı Hümayuna başvurmuşlar, Ordu-yı Hümayun da davanın çözümünü Üsküp kadısına havale etmiştir (AŞD, 4-12/37).

İncelenen yedi adet şikâyet defterinde, Üsküp'le ilgili tüm şikâyetlerin çözümünde Divan tarafından muhatap alınan yerel yetkililerin başında kadımlar gelmekteydi. Aşağıdaki grafik, yerel yetkililerin Divan tarafından muhatap alınma oranını göstermektedir. Üsküp ile ilgili hükümlerin %54'ü sadece kadımlar, %34'ü

⁵ Mehmed adlı şahsın acziyeti deftere şu şekilde yansımıştır: "Florine ve Pirlepe Kadımlarına ve Bostancı Ustalarından [] Hüküm ki Mehmed gelüb binsekse [] senesine mahsub olmak üzere Pirlepe hassı bunun uhdesinde olub bir buçuk yük akçe reaya üzerinden bakayası olmağla bir kaç def'a emr-i şerifimle taleb itdikde edâdan ta'allül itmeleriyle şer' u kânun üzere alıvrılmek için hüküm yazılmışdır fi evahir-i r[ebîülahir] sene [10]86"(Majer, 139b-5).

diğer ehl-i örfle beraber kadılar, %6'sı ise müftülerle beraber kadılar muhatap alınarak kaleme alınmıştır. Yani toplamda tüm hükümlerin %94'ünde kadılar, sorunun taşradaki çözümünde esas muhatap kabul edilmiştir. Kadıların şikâyet edildiği durumlarda da diğer kadıların sorunu çözmek üzere görevlendirildikleri hükümlerden anlaşılmaktadır. Üsküp'e bağlı nahiyelerin ve çevre kazaların kadılarına ilişkin yukarıda bahsedilen şikâyetlerin çözümü için de Divan-ı Hümayun, Üsküp kadısına hitaben hükümler yazmıştır.⁶ Üsküp kadısından beklenen, bu tür şikâyetlerin tahkik edilmesi ve gereğince çözülmesidir. Peki, Üsküp Kadısı bu tür konulardan şikâyete uğrarsa Divan-ı Hümayun kimi muhatap alacaktır? Bunun cevabı, Üsküp kadısının şikâyet edildiği bir hükümde yer almaktadır. Hüküm Üsküp müftüsüne hitaben yazılmıştır. Bu kez Üsküp kadısı hakkında tahkikat görevi, Üsküp müftüsüne verilmiştir (AŞD, 8-203/978). Divan-ı Hümayun, kadılarla ilgili bu tür şikâyetlerin tahkikatları neticesinde, kadılar suçlu bulunursa, aldıkları fazla paraların iade edilmesini ve durumun Divan-ı Hümayuna bildirilmesini istiyordu (AŞD, 8-305/1486). Bunun dışında herhangi bir cezai müeyyide uygulandığına dair kayıt gözükmemektedir.

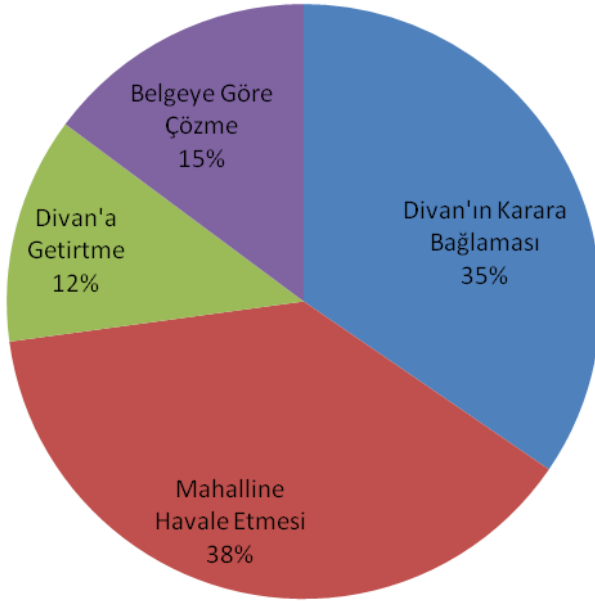

Şekil 3: Üsküp'te Divan'ın muhatap aldığı yetkililer

⁶ Üsküp'ün nahiyesi Kalkandelen ile ilgili olarak bir örnek hüküm şu şekilde verilebilir: “Üsküb Müftüsüne ve Kalkandelen kadısına hüküm ki Kalkandelen kasabası ahalişi dergâh-ı muallama âdem ve arz-ı hal gönderüb sâbikan Kalkandelen kadısı olan [] nam kadı hilaf-ı şer’-i şerif iki yük akçelerin alub ziyade zulm ve te’addi itmeğle şer’ile görüleb icra-yı hak olunmak için hükm yazılmışdır evâhir-i s[afer] sene [10]81” (AŞD, 4-278/1050).

c. Çözüm Yolları

Üsküp'ten Divan-ı Hümayuna yansıyan şikâyet hükümlerine bakılarak Divanın sorunlara ne tür çözümler ürettiği sorusuna da cevap bulunabilir. Üsküp'ten gelen şikâyetleri değerlendiren Divan-ı Hümayun, bu şikâyetler için genelde dört türde çözüm şekli uygulamıştır. Bunlar şikâyetlerin muhtevasına göre değişmekteydi. Aşağıdaki grafik, bu dört tür çözüm şeklinin hangi oranda uygulandığını göstermektedir.

Şekil 4: Divan-ı Hümayun'un şikâyetlere verdiği cevaplar

Divan-ı Hümayun kendisine gelen şikâyetlerin sadece %35'ini hemen karara bağlayarak gereğinin yapılması üzere hüküm kaydettirmiştir. Yani şikâyetlerin hepsi doğrudan Divan-ı Hümayun marifetiyle sonuçlandırılmamaktaydı. Divan-ı Hümayun, Üsküp'ten gelen şikâyetlerin %38'ini mahallindeki kadı yahut ehl-i orfe havale etmiştir. Bu durum, Divan-ı Hümayunun şikâyet mekanizmasını işleyişini tekelinde bulundurmadığını bir kez daha göstermektedir. Taşrada bulunan kadı, yetkisini sultandan alan kişi olarak sultan adına hüküm vermekte ve şikâyet mekanizmasının taşra ayağını teşkil etmekteydi. Kadılardan istenen, şikâyetle ilgili konunun mahallinde tahkik edilmesi, soruşturulması ve karara bağlanmasıdır. Bu

noktada kadılardan şer' ve kanun çerçevesinde hareket etmesi beklenmektedir. Daha sonra bazı önemli davaların sonucunun Divan-ı Hümayuna bildirilmesi istenmektedir. Kimi hükümlerde “tekrar şikâyet ettirilmemek için” kadınlara ve beylere ihtarda bulunulmaktaydı (Majer, 121a-1).

Divan-ı Hümayun, kadılardan bazı şikâyetlerin dilekçe sahiplerinin ellerinde bulunan resmi niteliğe haiz belgelere göre çözülmesini istemekteydi. Divan-ı Hümayuna yapılan şikâyetlerin %53'ünde şikâyetçiler, kendilerini haklı gösteren yasal dayanaklara başvurmuşlardır. Şikâyetçilerin ellerinde bulundukları, hüccet, temessük, berat gibi kendilerini haklı çıkaran ve şikâyetlerine dayanak olabilecek belgelerin yanında, eskiden beri uygulanagelen şer', kanun, kadim gibi hukukun önemli donelerine de atıfta bulunuluyordu.⁷ Divan-ı Hümayun, kadınlara, meseleyi taşrada teftiş, tahkik ve dava ederken, kişilerin ellerindeki bu belgelere göre hareket etmesini bildiriyordu.

Divan-ı Hümayunun şikâyetlere cevap verdiği son uygulama, şikâyet edilen şahısların Divan-ı Hümayuna çağırılması şeklinde gerçekleşiyordu. Bu uygulama, sorunun taşrada çözümünün mümkün olmadığı durumlar için geçerliydi. Mesela şikâyet edilenlerin mütegalibe yahut kuvvetli bir askerî yetkili olması durumlarında uygulanmaktaydı. Bu tür güçlü kişiler, kadınlara dava görmek üzere davetine icabet etmiyorlardı. Bu şahısların Divan-ı Hümayuna çağırılması uygulaması, bu tür direnç gösterilerine karşı caydırıcı bir tehdit olarak görülebilir. Böylelikle direnç göstermeye meyilli kişilerin Divan-ı Hümayunda yargılanma korkusuyla dize getirilmesi hedeflenmiştir. Zira taşrada kadıya karşı gelebilecek herhangi bir kuvvetin bunu, Divan-ı Hümayunda gerçekleştirilmesi imkânsızdı.

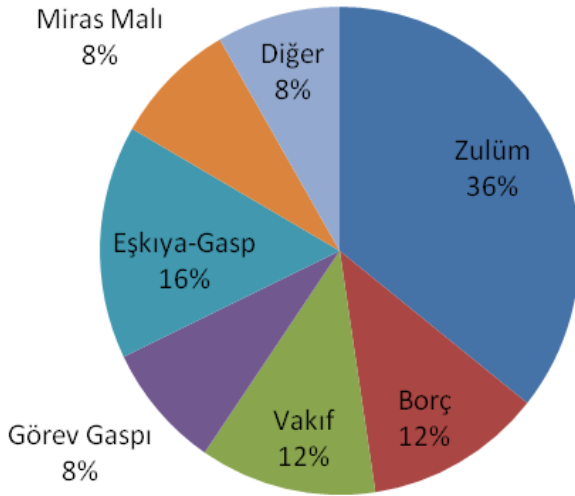
II. Üsküp'te Şikâyet Konuları

Divan-ı Hümayuna yapılan şikâyetler için konu sınırlandırmasının olmaması, defterlere her türden meselenin yansımaya sebep olmuştur. Bilimsel araştırmalar ise sınıflandırmalara dayalı yapılmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada defterlerde yer alan şikâyetler çeşitli ana başlıklar altında sınıflandırma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu şekilde tasniflenmiş konular, kendi içlerinde daha tutarlı bir inceleme imkânı sunmaktadır. Üsküp'le ilgili bu çalışmada incelenen yedi adet şikâyet defterinde yer alan konular; zulüm, eşkıyalık, gasp, vakıf meseleleri,

⁷ Şikâyetçilerin kendi iddialarını destekleyen ve Divan-ı Hümayun tarafından kabul gören bu resmi dayanaklar şu şekilde sıralanabilir: Kanun, defter, şeriat, kadim, hüccet, emr-i şerif, fetva, vakfiye, ferman, temessük, sicil, hatt-ı hümayun, nazır mektubu, yeniçeri ağası mektubu, maliye emri.

alacak-verecek davaları, miras ihlalleri ve görev gaspı şeklinde sıralanabilir. Bu konular, defterlerde bir grup şeklinde toplanabilecek yekûna sahip konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında yer alabilecek kimi mevzular da şikâyet defterlerine yansımıştır. Ancak bunlarla ilgili hükümler, fazla bir yekûn tutmadığı için birer ana başlık haline getirilememiştir.

Defterlerde yer alan konuların ağırlığının tespiti için aşağıdaki grafik hazırlanmıştır. Böylelikle, Üsküp'ten Divan-ı Hümayuna yansıyan şikâyet konularının oranı tespit edilmiştir. Bu grafik bize ayrıca 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, bir Balkan şehrinde Divan-ı Hümayuna gitmeyi gerektirecek sorunları yahut taşrada yerel yetkililerce çözümü yeterince gerçekleştirilemeyen konuların yoğunluğunu görmemizi de sağlamaktadır. Aşağıda bu konular, kısaca sırasıyla ele alınacaktır.

Şekil 5: Şikâyet konuları

a. Zulüm

Osmanlılar, yöneticilerin reayaya karşı işlediği suçları ve halka türlü yollarla haksız ve ağır işlerin yaptırılmasını genel olarak zulümle ifade etmişlerdir (Mumcu, 2007b: 4). Grafikten de görüldüğü üzere Üsküp'ten Divan-ı Hümayuna yapılan şikâyetlerde en fazla yer alan konu zulüm olmuştur. Bu durum, zulüm hadiselerinin çok olduğunu gösterdiği gibi şikâyet mekanizmasının en temel

işlevini yerine getirir şekilde çalıştığını da göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu adaleti ön plana çıkartmış bir devlet anlayışına sahipti. Bunu sağlamak için de adalet örgütlenmesini ve şikâyet mekanizmasını kurgulamıştı. Osmanlı İmparatorluğunun vergi tahsil sistemi (dünyadaki diğer muadillerinde olduğu gibi) haksız uygulamalara her zaman açıktı. Bu kaçınılmaz durum, vergi toplayıcılarıyla vergi mükelleflerinin gücünün orantısızlığından kaynaklanmaktaydı. Devleti temsil eden vergi toplayıcılarının, bu gücün tesiriyle kanun dışına çıkma eğilimi göstermeleri ve fazla vergi toplamaları, bu durumun tabii bir sonucudur. Osmanlı Devleti, kaçınılmaz şekilde önünde bulunduğu bu sorunu önlemek için şikâyet mekanizmasını en yaygın biçimde kullanmaya gayret göstermiştir. Şikâyet mekanizmasının kuruluşunun temel gayesi de devleti temsil edenlerin ahaliye zulmetmelerini önlemektir.

İncelemekte olduğumuz 1649-1675 yılları arasında Üsküp'te olduğu gibi öncesinde ve sonrasında Osmanlı taşrasında görev yapan ehl-i örf veya ehl-i şer', ahaliye fazla vergi yükleyerek haksız kazanç elde etmek istemişlerdir. Yani bu durum döneme ve bölgeye has bir durum değildir. Üsküp'te de bunun örnekleri görülmüştür. Her hâl ü kârda kimi ehl-i örf ve ehl-i şer' ellerindeki kuvveti kullanarak reayadan fazla vergi talebinde bulunmuşlardır (Majer, 33a-5). Bu uygulama, fermanla yahut kanunla belirlenen bir vergiyi toplama esnasında vergi toplamakla görevli kişilerin kendileri adına ayrıca para talep etmeleri veya almaları şeklinde gerçekleşiyordu (Majer,103a-2). Bundan başka reayadan zorla, yem, yemek, para almak da karşılaşılan zulüm şekilleriydi (Majer,149a-2). Her ne şekilde olursa olsun bir şikâyet hükmünde de geçtiği üzere "memâlik-i mahrûsemde sâkin reaya taifesinin ahvâliyle takayyüd ve ihtimam olunmak ehemmi-i mühimmât-ı umûr-ı dîn ü devletmübîn" olarak algılanmaktaydı (AŞD, 1-188/770). Bu anlayış çerçevesinde, elimizdeki hüküm örneklerine bakarak, Divan-ı Hümayunun Üsküp'te karşılaşılan zulüm olaylarını önlemek için gerekli tedbirleri almaya çalıştığını söyleyebiliriz.

b. Eşkîyalık ve Gasp Hadiseleri

Üsküp'te eşkıyalık ve gaspla ilgili şikâyetler, tüm şikâyetlerin %16'sını teşkil etmektedir. Bunlar, ev basma, hayvan gasp etme, mal ve yiyeceklerin yağma edilmesi, gasp ve eşkıyalık esnasında cana kıyma ve yaralama hadiseleri, şeklinde gerçekleşmiştir. Bunların yanında transit ticaretle uğraşan tüccar taifesinin malının yolda gasp edilmesi de şikâyete sebep olan olaylardandı (AŞD, 2-15/57). Bu eylemlerin içerisinde, bazen eşkıyalar bölgenin yeniçerileriyle işbirliğine giderek bu fiilleri gerçekleştirmişlerdir. Yeniçerilerden başka kimi

resmi görevlilerin de bu suçlara iştirak ettikleri yahut suçluları koruma yolunu tuttukları görülmüştür (AŞD, 1-120/532). Bu tür şikâyetlere çözüm olarak Divan-ı Hümayun, öncelikle konunun mahallinde teftiş edilmesini ve iddialar haklı bulunursa gasp edilen malların iade edilmesini emretmekteydi (AŞD, 2-15/59). Ancak bu tür davaların birçoğunun Divan-ı Hümayun'da kazasker huzurunda görülmesi isteniyordu. Zira bazı davaların mahallinde görülmesi zor oluyordu. Çünkü mütesellim, voyvoda, ayan ve dizdar gibi yerel yöneticilerle işbirliğine giden eşkiyaların mahallinde hakkıyla yargılanmaları her zaman mümkün olmuyordu (Majer, 30a-8). Bunlar, kimi zaman destekçilerinden aldıkları güce dayanarak, teftiş yahut dava için kendilerine çağrı yapıldığında itaat etmiyorlardı (Majer, 169a-4). Bu şekilde davacının mahallinde davasını gördüremediği durumlarda, davalıların mübaşir vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmeleri emrediliyordu (AŞD, 2-324/1251). Divan-ı Hümayun, yerel yetkilileri, bu tür eşkiya tahkikatları esnasında suçsuz reayanın bir bahane ile zulme tabi tutulmasından kaçınılması için özellikle uyarıda bulunuyordu (Majer, 96b-4).

c. Borç-Alacak Davaları

Alacak davaları, %12 oranında Divan-ı Hümayunun gündemine gelmiştir. Alacağı olan şahıslar, borçların tahsilini yerinde gerçekleştiremedikleri için Divan'ın yolunu tutmuşlardır (AŞD, 2-90/362). Bu tür davalarda kimi zaman yerel mahkeme, alacaklının hakkının teslim edilmesine hükmetmesine rağmen, fiilen bu hak teslimi olayı gerçekleştirilemiyordu. Yani borçlular ödeme yapmak istemiyordu (AŞD, 2-176/676). Hal böyle olunca alacaklılar soluğu Divan-ı Hümayunda alıyordu. Bunların yanında kişilere haksız yere borç isnadında bulunup bu konuda ısrarcı olarak rahatsızlık verenler de şikâyet edilmişlerdir (AŞD, 3-129/449; AŞD, 3-133/462). Divan-ı Hümayun, alacağa ilişkin davaların mahallinde çözümlenmesini öneriyordu (AŞD, 8-129/792). Ancak bunun gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı durumlarda borçluların Divan-ı Hümayuna havale edilmesi emrediliyordu (AŞD, 8-179/846).

d. Vakıflar

Vakıflara ilişkin şikâyetler, mütevelliler, mürtezikalar, hüddamlar, vakıf binaları, vakıf alacaklıları ve verecekleriyle ilgiliydi. Vakıf malının korunması ve tamiriyle ilgili meseleler ve bu meselelerden ortaya çıkan alacak davaları, mahallinde kimi zaman çözümlenemiyordu (AŞD, 1-167/700). Zira mütevelliler ödemelerde sorun çıkarabiliyordu. Mütevellilerin ödemelerle ilgili sorun çıkardığı

bir başka mesele de vakıf çalışanlarının ücretlerinin ödenmesiydi. Bu şikâyetlerde mürtezikalılar kimi zaman da hüddamlar, hizmetlerini yerine getirmelerine rağmen beratlarında yer alan haklarının mütevellî tarafından verilmemesinden yakınmışlardır (AŞD, 8-104/466; AŞD, 4-299/1158). Mütevellileri şikâyet eden bir diğer grup da vakfa bağlı köylerin ahalisiydi. Mütevelliler, köylüyü kendi işlerinde çalıştırıp ücretlerini vermedikleri gibi haksız yere cerime adıyla köylünün parasını alarak zulmediyorlardı (AŞD, 4-299/1157). Mütevellilerin vakıfların bakım masrafından ve tamirinden kaçındıkları gibi buralara harcamaları gereken paraları zimmetlerine geçirdikleri de şikâyet edilmiştir (AŞD, 4-299/1158). Mütevelliler de şikâyette bulunmuştur. Mesela vakfiyede yer almadığı halde bazı şahıslar, *vazife* talep ediyorlar yahut vazifesi olanlar da *terakki* talebiyle mütevelliyi sıkıntıya sokuyorlardı (AŞD, 4-33/126). Evlâdlık vakıflarda hak iddia eden evlatların şikâyetleri de Divan'ın huzuruna ulaşmıştır (AŞD, 4-299/1159). Ayrıca ellerinde beratı olan ve üstelik vakıf şartları çerçevesinde çeşitli hizmetlere istihdam edilmesi gerekenlerin istihdam edilmemelerine ilişkin şikâyetler de Divan-ı Hümayun tarafından çözümlenmesi istenen sorunlardandı (AŞD, 3-111/380). Mesela Kaçanik Kadısının gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre; Kaçanik'te bulunan Sinan Paşa caminin vaizliğini Hacı Murad adında bir kişi yapmaktadır. Hacı Murad bu işi liyakatle sürdürmektedir. Ayrıca Şeyh Mustafa'dan aldığı bir berat da elinde bulunmaktadır. Hal böyle iken Şeyh Mustafa'nın oğlu Mesud, babasının bu vazifeyi kendisine daha önce verdiğini iddia etmektedir. Kadının iddiasına göre Mesud, “avâm-ı nâssdan olup” vaaz ve nasihat etmeye liyakat ve istidadı yoktur. Bu yüzden kadının önerisi, bu ikisinin Üsküp kadısı ve uleması önünde bir imtihandan geçirilmeleridir. Böylelikle bu işe layık olan kişi belirlenmiş olacaktır. Divan-ı Hümayun da gönderdiği emirde, kadının önerisine uygun bir şekilde bu kişilerin Üsküp'te imtihandan geçirilmeleri ve sonuca göre işlem yapılmasını bildirmektedir. Ayrıca sonucun Divan-ı Hümayuna iletilmesi de istenmiştir (AŞD, 3-97/333).

e. Görev Gaspı ve Müdahale

Osmanlı taşrasında görevli askerîler, tevcihle elde ettikleri gelir kaynakları ile geçimlerini sürdürmekteydiler. Üsküp'te bulunan asker ve kalem ehlinin ellerinde bulundurdukları tasarruf hakkı, kimi zaman kendilerinden daha üst rütbeli kişiler tarafından zorla ele geçirilmeye çalışılıyordu. Bu durumda tasarruf sahipleri, şikâyet için Divan-ı Hümayuna başvurmak durumunda kalıyorlardı. Mesela Üsküp Nazırı, Vulçitrın sancağının tımar ve zeamet sahiplerinin tasarrufunda bulunan köylerin tahvil tarihlerine düşen mahsulünü gereksiz bir şekilde zorla almıştır

(AŞD, 8-243/1172). Bu tür gasp hadiselerini yarı askerî diyebileceğimiz derbentçilikte de gözlemlemek mümkündür. Derbentçiler, korumakla yükümlü oldukları derbendi korumanın karşılığında çeşitli vergilerden muaf oluyorlardı. Bu muafiyetin getirdiği ekonomik çekicilik, bazı kişileri, derbentçilik yapan kişilerin ellerinden bu görevi zorla almaya itiyordu. Divan-ı Hümayun bu tür görev gaspı ve ihlali meselelerinde, taşra yetkilisinden şahısların ellerindeki berat ve benzeri belgelere göre işlem yapılmasını emrederek bu tür müdahalelerin önüne geçmeye çalışmıştır.

f. Miras

Askerîlerin vefatı neticesinde eğer arkalarında mirasçıları yoksa bıraktıkları terekelerin beytülmale aktarılması gerekirdi (Akgündüz, 1990: 53). Bu hukuki kural, bazı ailelerin miraslarının kimi yetkililer tarafından gasp edilmesine sebep olmuştur. Mesela Girit seferinde ölen Mehmed'in 150 bin akçelik eşyasından oluşan muhalledatını, varisi olmadığı mülahazasıyla Üsküp nazırı kabzetmiştir (AŞD, 1-36/173). Taşrada miras mallarının paylaşımı esnasında görevli bulunan kadılar da bu tür usulsüzlük ithamlarıyla sık sık karşı karşıya kalıyorlardı (AŞD, 1-111/499). Bu tür şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla kadılar, bazı işbirlikçileriyle beraber, ölmüş kişilerin terekelerini mirasçılarına intikal etmeden ele geçiriyorlardı. Kimi zaman bu miras malını gasp edenler hükümlerde mütegalibe olarak adlandırılmaktadır. Gasp edilen miras malını bu şahıslardan almak her zaman mümkün olmamakta hatta hiç almadan ölenler dahi olmaktadır (Majer, 24a-1). Divan-ı Hümayun, bu davaların yerinde çözülmesini emretmekteydi. Mahallinde çözülemediği durumlarda da Divan-ı Hümayuna gönderilmeleri isteniyordu (AŞD, 1-111/499).

g. Diğer Konular

Yukarda mevzubahis edilen konuların dışındaki bazı meseleler, bu tasniflerin içerisine dâhil edilememiştir. Bu tür şikâyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür: hırsızlık, kale neferatının maaşlarıyla ilgili şikâyetler, esnafın şikâyetleri, iskân problemleri, hibe işlemleri, yaralama ve cana kast olayları ve vergi tahsil edememe (AŞD, 4-198/773; AŞD, 4-459/1945; AŞD, 6-142/642; Majer,49b-2; Majer, 66a-7; Majer, 196b-5).

Sonuç

Bu çalışmada 1649-1675 yılları arasında bir Balkan şehri olan Üsküp'te şikâyet mekanizmasının Divan-ı Hümayun kanalıyla işleyişi incelenmiştir. Divan-ı Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah adına hüküm verme yetkisine sahip bir teşkilattir. Tüm ihtilafların çözümünde nihâî söz söyleme yetkisi bu kurulda bulunmaktaydı. Bu yüzden şikâyet mekanizmasının işleyişinin en tepe noktasını Divan-ı Hümayun oluşturmaktadır. İmparatorluğun herhangi bir bölgesinde bulunan herhangi bir kişi, karşılaştığı herhangi bir haksızlığı, Divan-ı Hümayuna, arzuhalle, bizzat sözlü bir şekilde, kadı arzıyla veya ehl-i örf mektubuyla iletme imkânına sahipti. Bu iletim kanalları, her daim devlet tarafından açık tutulmuştur. İncelediğimiz dönemde Osmanlı merkezi yönetimi çeşitli iç ve dış siyasi sorunlarla uğraşmaktaydı. İlk yıllarda hem merkez yönetiminde hem de taşra idaresinde büyük problemler yaşanmaktaydı ve istikrar bir türlü sağlanamıyordu. Bunun neticesinde taşrada başıbozuk eşkıya güruhları toplumsal yaşamı ağır biçimde tehdit etmekteydi. Merkezi yönetimin başında bulunan veziriazamlık kurumu da oldukça sarsılmıştı. Bütün bu tehditler, Köprülüler zamanında bertaraf edilmiş ve genel bir istikrar sağlanmıştır. Bu istikrara bağlı bir şekilde dış politikada Girit'te, Transilvanya'da, Kamanıçe'de, Orta Macaristan'da savaşlar yapılmış ve bu savaşlarda başarılar elde edilmiştir. Bütün bu iç ve dış siyasi sorunlarla uğraşan Osmanlı merkezi yönetimi yani Divan-ı Hümayun, bir taraftan da şikâyet mekanizmasının işleyişini sürdürmeye devam etmiştir. Yani bir savaş ortamında, sefer esnasında, merkezi yönetimin sarsıldığı dönemde ve taşra hâkimiyetinin sorgulanmaya başladığı dönemlerde dahi şikâyet mekanizması ahaliden veya askeriden gelen şikâyetleri dinlemiş, değerlendirmiş ve cevap vermiştir. 4 ve 8 numaralı şikâyet defterlerinde yer alan bazı şikâyet hükümlerinden anlaşıldığına göre şikâyetçiler, yakınmalarını Ordu-yı Hümayuna yapmışlardır. Şikâyetçilerin kişisel problemlerini sefer esnasında Ordu-yı Hümayunda dinleyen merkezi yönetim, bir vakıf meselesinde haksızlığa uğrayan yahut bir kadı tarafından zulme uğrayan kişileri dinlemekte beis görmemiş ve sorunların çözümüne ilişkin değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kısacası merkezi yönetim, hem savaş hem barış ve hem de merkezi otoritenin sarsıldığı buhranlı dönemlerde dahi şikâyet kabulüne devam ederek mekanizmanın işleyişini sürekli açık tutmuştur.

Bu çalışma bize Üsküp bağlamında bir Balkan şehriden İmparatorluk merkezine yapılan şikâyetlerin genel bir panoramasını görme imkânı da vermiştir. Buna göre 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Balkan şehirlerinde ve şehrin hinterlandında, devletin taşra teşkilatlanması, bazı sorunları yerel düzeyde çözmekte güçlük çekmektedir. Taşra teşkilatlanmaları, merkezi otoritenin temsilcileri olarak bu tür ihtilafların çözümü için atanmış yetkililerden

oluşmaktadır. Ancak kimi zaman bu yetkililer, kişisel çıkarlarını ön planda tutarak bu vazifelerini yerine getirmekten uzak hareketler içerisine girmişlerdir. Özellikle ahalinin zulüm, gasp ve eşkıyalık gibi yakınmalarında şikâyete sebep olan sürecin herhangi bir safhasında bu yerel yetkililerin parmaklarının olduğu gözlenmiştir. Bu konuların dışında yer alan vakıf meseleleri, alacak-verecek davaları, miras malı ihlalleri ve görev alanlarına yapılan müdahalelerin ise çoğunlukla taşrada bulunan askerî erkânın birbirleriyle olan ekonomik pastadan kay kapma veya servet ve gelir artırma çabalarının ürünü olduğu aşikârdır. Hal böyle olunca kimi yerel yetkililerin, bu faaliyetleriyle taşrada sorun çözücü merciler olmak yerine soruna sebep olan unsurlar haline dönüştükleri söylenebilir.

KAYNAKLAR

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

A. DVN. Atik Şikâyet Defter (AŞD) I

A. DVN. Atik Şikâyet Defter II

A. DVN. Atik Şikâyet Defter III

A. DVN. Atik Şikâyet Defter IV

A. DVN. Atik Şikâyet Defter V

A. DVN. Atik Şikâyet Defter VI

A. DVN. Atik Şikâyet Defter VII

A. DVN. Atik Şikâyet Defter VIII

A. DVN. Atik Şikâyet Defter IX

İbnülemin Askeriye Tasnifi (İE.AS.)

İbnülemin Vakıf Tasnifi (İE.EV.)

II. Yayımlanmış Kaynak Eserler

EVLİYA ÇELEBİ. (1996). *Seyahatname*. c.5-6, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

FARABİ. (2001). *El, Medinetü'l-Fazıla*. çev: N. Danışman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ. (1998). *Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Âl-i Osman*. Yay. haz. Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

(2000). *Kosova Vilayeti Salnamesi 1896 (Hicri 1314) (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*. Yay. haz: Yıldırım Ağanoğlu. İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

MAJER, Hans Georg. (1984). *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikayet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Verlag Akademie der Wissenschaften.

Ebu' l-Hasan Habib el-MAVERDİ. (1994). *el-Ahkâmü's-Sultâniye*. çev: Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınları.

Ebu Mansur es-SEALİBİ. (1997). *Hükümdarlık Sanatı (Âdabu'l-Mülûk)*. çev: Sait Aykut. İstanbul: İnsan Yayınları.

TURSUN BEY. (1977). *Tarih-i Ebu'l-Feth*. Yay. haz. A. Mertol Tulum. İstanbul: Fetih Cemiyeti.

III. Araştırma ve İncelemeler

AĞANOĞLU, H. Yıldırım. (2008). *Üsküp Kitabı*. İstanbul: Fide Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 2. Kitap*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

..... (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 3. Kitap*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

HAMZAOĞLU, Yusuf. (2004). *Sırbistan Türklüğü*. Üsküp: Logos Yayınevi.

HOCA, Nazif. (1993). "Üsküb". *İA*, c. 13, ss. 122-127.

İNALCIK, Halil. (2005a). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri". *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık, ss. 11-23.

..... (2005b). "Şikayet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar". *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık, ss. 49-71.

..... (1957). "Mahkeme (Osmanlılarda)". *İA*, c.7, ss. 149-151.

İNBAŞI, Mehmet. (1995). *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARPAT, Kemal. (1968). “The Land Regime Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire”. *Beginnings of Modernization in The Middle East*, ss. 69-90.

MUMCU, Ahmet. (2007a). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

..... (2007b). *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

ORTAYLI, İlber. (1975). “Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”. *SBFD*, 30(1-4), ss. 117-128.

..... (1976). “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), ss. 95-107.

ÖZ, Mehmet. (2002). “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”. *Türkler*, c. 9, ss. 711-729.

TAŞ, Hülya. (2007). “Osmanlıda ‘Şikâyet Hakkı’ nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”. *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı 3, ss. 186-204.

TUĞLUCA, Murat. (2010). *Osmanlı’da Devlet – Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UNAN, Fahri. (2004). *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar -Kınalı-zâde Ali’nin Medîne-i Fâzıla’sı*. Ankara: Lotus Yayınevi.